

ΓΚΟΛΦΩ ΜΑΓΓΙΝΗ

Ο ΙΔΙΟΣ ΠΟΝΟΣ ΚΑΙ Ο ΠΟΝΟΣ ΤΟΥ ΑΛΛΟΥ

(I)

Ο σωματικός πόνος συνιστά έναν “παραδειγματικό” τόπο για τη μελέτη της κατανόησης του εαυτού αλλά και του άλλου: είναι η κατανόηση του «πόνου του άλλου» εφικτή και αν ναι, τι μπορεί να μας αποκαλύψει για τον τρόπο που η αλληλοκατανόηση διαμεσολαβείται όχι μόνο ψυχικά ή ηθικά, αλλά και αμιγώς σωματικά; Αυτό είναι ένα από τα ερωτήματα που τίθεται στο πλαίσιο μιας γνωσιοθεωρητικής διερεύνησης των όρων ύπαρξης αισθημάτων όπως ο πόνος: είναι ο λόγος περί αισθημάτων άσχετος με την προβληματική της αισθητικότητας εν γένει στη σχέση της με τη νόηση; Ο σωματικός πόνος, όπως μαρτυρεί η πρόσφατη έρευνα των νευροεπιστημών οι οποίες βρίσκονται σε ανοικτό διάλογο με τη σύγχρονη φιλοσοφία (Changeux 1983, Missa 1993), είναι μια ισχυρή ένδειξη της περιπλοκότητας που χαρακτηρίζει τη δομή και τη λειτουργία κάθε ζώντος όντος, και βέβαια υπό αυτό το πρίσμα μια ουσιώδης διαφοροποίηση είναι αυτή μεταξύ της εμπίωσης ή και της επιβολής πόνου από και σε ανθρώπινα ή μη-ανθρώπινα όντα.

Στη φιλοσοφική νεωτερικότητα η γνώση του εαυτού και η αυτοσυνείδησία έχουν αναχθεί σε απόλυτοι ρυθμιστές των κριτηρίων της αλήθειας τόσο στη γνώση όσο και στην εμπειρία. Το δίπολο υποκείμενο-αντικείμενο συνιστά την κύρια παραμέτρο για τη γνώση των φαινομένων του εξωτερικού κόσμου, αλλά και του εαυτού: «Ο Καρτέσιος και ιδίως ο Καντ αποσυνέδεσαν το υποκείμενο ή την συνείδηση δείχνοντας ότι δεν θα μπορούσα να συλλάβω την ύπαρξη κανενός πράγματος αν προηγουμένως δεν αισθανόμουνα την δικιά μου ύπαρξη μέσα στην πράξη της σύλληψης, έκαναν να φάνει η συνείδηση, η απόλυτη βεβαιότητα του εαυτού μου για μένα, σαν προϋπόθεση δίχως την οποία δεν θα υπήρχε τίποτε, και την πράξη της σύνδεσης σαν το θεμέλιο του συνδεόμενου.» (Merleau-Ponty 1991: 23). Εντούτοις, η νεωτερική αυτοσυνείδηση, που θεμελιώνεται πάνω στο εγώ ως θεατή του εαυτού και ανάγει τη βεβαιότητα

σε απόλυτο κριτήριο της γνώσης του εαυτού, δεν είναι σε θέση να εισέλθει στα βάθη της ανθρώπινης εμπειρίας (Merleau-Ponty 1964: 17-74 και Merleau-Ponty 1988). Ειδικότερα, φαινόμενα όπως ο πόνος διαθέτουν έναν μείζονα βαθμό περιπλοκότητας και μια σχεσιακή εγγύτητα (Couloubaritsis 2005: 61) που δεν μπορεί να συλληφθεί από το νεωτερικό σχήμα της παραστασιακής γνώσης.

Ο πόνος συνιστά έναν ιδιόζοντα τρόπο συσχετισμού με τον εαυτό αλλά και με τον άλλο, τον οποίο η ρασιοναλιστική δεσπόζουσα της νεωτερικής σκέψης, είτε στην ιδεαλιστική είτε στην εμπειριστική εκδοχή της, αδυνατεί να θεματοποιήσει: «Η βαδύτητα της καρτεσιανής φιλοσοφίας για το αισθητό συνίσταται ... στην κατάφαση του άλογου χαρακτήρα της αίσθησης, που είναι για πάντα ιδέα χωρίς ενάργεια και ευκρίνεια, και προκύπτει από την τάξη του χρήσιμου και όχι του αληθούς. Η δύναμη της καντιανής φιλοσοφίας για το αισθητό συνίσταται επίσης στο χωρισμό της αισθητικής από τη νόηση, στην έστω και αρνητική κατάφαση της ανεξαρτησίας της «ύλης» της γνώσης απέναντι στην συνδυετική ικανότητα της παράστασης.» (Levinas 1989: 166).

Η σχέση γιατρού και ασθενούς είναι μια περίπτωση στην οποία ένα υποκειμένο καλείται να κατανοήσει και να θεραπεύσει τον πόνο του άλλου (Svnaeus 2000). Η προοπτική, όμως, της εξαντικειμενίκευσης του πόνου καθώς και του κατακερματισμού του – ο πόνος είναι πάντοτε αυτός ενός μεμονωμένου σωματικού οργάνου – που είναι αυτή της δυτικής ιατρικής επιστήμης (von Engelhardt 1980, Πεφάνης 2011-2012) απηχεί εν πολλοίς μια μηχανιστική αντίληψη για το σώμα που εκκινεί από την καρτεσιανή δυαρχία του και σώματος και έχει σοβαρές συνέπειες της για τη νεωτερική φιλοσοφική ανθρωπολογία (Scheleg 1989). Στην πραγματικότητα, η υλικότητα του πόνου δεν νομιμοποιεί τη μονοδιάστατη θεώρησή του στο πλαίσιο ενός απλοϊκού νατουραλισμού. Ανάλογα με την αισθητικότητα, η οποία δεν είναι εντέλει μια «κατώτερη θεωρητική γνώση, συνδεδεμένη μύχια έστω με θυμικές καταστάσεις» (Levinas 1989: 167), ο πόνος δεν είναι ένα αμιγώς υλικό φαινόμενο που δεν αξίζει να μελετηθεί από τη διάνοια, αλλά αντιθέτως συνιστά ένα από τα όρια πάνω στα οποία προσκρούει η απλουστευτική θεώρηση της γνώσης του εαυτού, αλλά και του άλλου. Στο πλαίσιο της κριτικής που άσκησε στη νεωτερική φιλοσοφία του υποκειμένου, η φιλοσοφία του εικοστού αιώνα ασχολήθηκε με τη «γλώσσα του πόνου», μια από τις δυσκολότερες ως προς την ερμηνεία της γλώσσες (Valdrè 1996).

(II)

Αν και η θεματοποίηση του πόνου ξεκινά από νωρίς στη δυτική φιλοσοφική παράδοση – Πλάτων, Αριστοτέλης, Επίκουρος και Στωϊκοί (Couloubaritsis 2003) – η πορεία της στη φιλοσοφική ανθρωπολογία κατά τους νεότερους χρόνους υπήρξε πολυκύμαντη. Στον όψιμο δέκατο ένατο αιώνα τα ρεύματα της φιλοσοφίας της ζωής έδωσαν στο προσκήνιο το φιλοσοφικό πρόβλημα του σώματος και των σωματικών βιωμάτων, όπως το βίωμα του πόνου, με οντολογικό θεμέλιο το πρωτείο της βούλησης: «Κάθε βουλητικό ενέργημα πηγάζει από την ανάγκη, επομένως από στέρηση, επομένως από πόνο. Με την πλήρωση της ανάγκης ο πόνος σταματά, ωστόσο σε κάθε επιθυμία που έχει εκπληρωθεί αντιστοιχούν τουλάχιστον δέκα ανεκπλήρωτες, κι ακόμα, η επιθυμία διαρκεί πολύ, οι απαιτήσεις τείνουν στο άπειρο, ενώ η πλήρωση είναι σύντομη και λειψή.» (Σοπενχάουερ 1993: 70-1, Schopenhauer 2003: 37).

Η φιλοσοφία της ζωής με την αντίθεση της στη νοησιарχία αναδεικνύει τη γλώσσα του σώματος και τις σχετιζόμενες με αυτό μεταφορές – πόνος, σύμπτωμα, ασθένεια και θεραπεία – σε ζητήματα που δεν στερούνται φιλοσοφικής αξίας (Νίτσε 2001: 307 και Blondel 1986, Solomon 2003: 63-88). Στη φιλοσοφία του εικοστού αιώνα η εξέταση της «γλώσσας του πόνου» κατέχει μια ιδιαίτερη θέση και συνιστά το προνομιούχο πεδίο όπου συναντώνται τόσο διαφορετικά θεωρητικά ρεύματα όσο η φαινομενολογία, η ερμηνευτική και η ψυχανάλυση (Richir 1993, Assoun 2004). Θα αναγνωρίσουμε συγκεκριμένα, θεωρούμενες σε έναν ευρύ ορίζοντα, τρεις διαφοροποιημένες προσλήψεις και ερμηνείες αυτής της γλώσσας στην αναλυτική φιλοσοφία της γλώσσας (L. Wittgenstein), στη φαινομενολογία (M. Scheler, E. Levinas, M. Merleau-Ponty), τέλος, στη φιλοσοφική ερμηνευτική (H.-G. Gadamer, H. Jonas).

Στην υπερβατολογική φαινομενολογία του E. Husserl, από τη μια, το ζήτημα της σωματικότητας εξετάζεται στο πλαίσιο της ριζικής κριτικής της καρτεσιανής δυαρχίας στη βάση του προτάγματος «πίσω στα ίδια τα πράγματα» (*zu den Sachen selbst*) (Husserl 2002: 47-84, Merleau-Ponty 1991: 29-31). Σε αυτό το πλαίσιο διερευνάται το σημαντικό για τη θεώρηση του «πόνου του άλλου» ζήτημα της διϋποκειμενικότητας, ενώ συνάμα αναδεικνύεται η διάσταση μεταξύ βιωμένου και εξαντικειμενισμένου σώματος (*Leib/Körper*) (Husserl 2002: 131-220, Patočka 1995, Nancy 2000).

Στον Wittgenstein, από την άλλη, το ζήτημα του πόνου εξετάζεται στο πλαίσιο της κριτικής απ'αυτόν της ιδιωτικής γλώσσας (*private language*) (Nielsen 2008). Το φαινόμενο του πόνου συνιστά για τον αυστριακό φιλόσοφο

μια παραδειγματική περίπτωση ιδιωτικής γλώσσας κι ως τέτοιο εξετάζεται από αυτόν: «Πώς αναφέρονται οι λέξεις στα αισθήματα; - Εδώ δεν φαίνεται να υπάρχει κανένα πρόβλημα, δεν συμβαίνει καθημερινά να μιλούμε για αισθήματα και να τα ονομάζουμε; Αλλά πώς εγκαθίσταται ο δεσμός ανάμεσα στο όνομα και το ονομαζόμενο; Η ερώτηση είναι ίδια με τούτην: πώς μαθαίνει ο άνθρωπος τη σημασία των ονομάτων για τα αισθήματα; Λ.χ. της λέξης «πόνος»; Να μια δυνατότητα: μερικές λέξεις συνδέονται με την πρωταρχική, φυσική έκφραση του αισθήματος και την αντικαθιστούν. Ένα παιδί πληγώθηκε και ξεφωνίζει, οι μεγάλοι του μιλούν και του μαθαίνουν επιφωνήματα και, αργότερα, προτάσεις. Μαθαίνουν στο παιδί μια καινούργια συμπεριφορά στον πόνο. «Ωστε εσύ λες πως, στην πραγματικότητα, η λέξη «πόνος» σημαίνει εκείνο το ξεφωνητό;» - Αντίθετα: η ρηματική έκφραση αντικαθιστά το ξεφωνητό και δεν το περιγράφει» (Wittgenstein 1997: 120). Εναντία στο σημασιολογικό σολιψισμό, για τον οποίο η μόνη γνώση που έχουμε είναι αυτή των εσωτερικών βιωμάτων μας, ο Wittgenstein ασκεί κριτική στην άποψη ότι ιδιωτικές καταστάσεις, όπως ο πόνος, είναι ιδιωτικές και συνεπώς μόνο όσοι τις βιώνουν είναι σε θέση να γνωρίζουν ότι τις κατέχουν. Για τον Wittgenstein η γνώση του «πόνου του άλλου» είναι εφικτή, ενώ η έκφραση του πόνου από το υποκείμενο-φορέα του οφείλεται στη γραμματική δομή της λέξης «πόνος» (Budd 1989: 35-58, McDowell 1998).

Στον Gadamer, τέλος, η ερμηνευτική του πόνου νοείται στον ορίζοντα μιας ολιστικής αντίληψης για το σώμα και την ιατρική του αντιμετώπιση, η οποία τίθεται στους αντίποδες της νεωτερικής μηχανιστικής αντιμετώπισής του: η υγεία δεν πρέπει να προσδιορίζεται αρνητικά ως η απουσία ασθένειας αλλά ως η αποκατάσταση της ισορροπίας, του αυτοσυντηρούμενου ρυθμού της ζωής. Με ανάλογο τρόπο ο πόνος δεν είναι αυτό που οφείλει να αντιμετωπισθεί μερικά μέσω μιας μεθοδικά και εντέλει τεχνικά νοούμενης ιατρικής πράξης (Gadamer 2003). Η αντιμετώπιση του πόνου οφείλει να κατανοηθεί όχι σε αναφορά προς το εξαντικειμενισμένο σώμα που νοσεί αλλά στο πλαίσιο της θεραπευτικής πράξης που ανακαλύπτει την υγεία στην «κρυπτότητά» της (Μαγγίνη 2006). Η φιλοσοφική ερμηνευτική, συνεπώς, επανατοποθετεί την προβληματική του πόνου πέραν της νεωτερικής δυαρχίας νου και σώματος (Jonas 1966), ενώ παράλληλα αναδεικνύει το στοιχείο της γλώσσας και του διαλόγου ως καθοριστικό σε σχέσεις όπως αυτή μεταξύ γιατρού και ασθενούς με αντικείμενο τον πόνο ως σύμπτωμα (Gadamer 1993, Jonas 2001: 95-118).

Εν κατακλείδι, μια απόπειρα συστηματικής διερεύνησης του πόνου οφείλει να λάβει υπόψιν της μια σειρά από οντολογικές, γνωσιοθεωρητικές και

ηθικοπρακτικές παραμέτρους που έχουν να κάνουν με την ιδιαίζουσα κατάσταση της σύγχρονης ανθρωπολογίας «μετά το θάνατο του ανθρώπου» (Kamper 1994 και Deschoux 2000). Οι συνέπειες μιας τέτοιας διερεύνησης δεν είναι άσχετες με φαινόμενα όπως η σύγχρονη διαχείριση του πόνου με τη βοήθεια της ιατρικής τεχνολογίας (Thomas 2004, Τσινόρεμα 2006) καθώς και ο συναφής με την καταπολέμηση των γηρατειών και του θανάτου πόθος για ολοσχερή εξαφάνιση του πόνου θεωρούμενου ως μιας θεμελιωδώς αρνητικής ανθρώπινης εμπειρίας (Ihde 2002, Besnier 2009).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

Γιόνας, Χ. (2001). *Φιλοσοφικές έρευνες & μεταφυσικές εικασίες*, μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου (Αθήνα: Ίνδικτος).

Husserl, E. (2002). *Καρτεσιανοί στοχασμοί*, μτφρ.-εισαγωγή-σχόλια Παύλος Κόντος (Αθήνα: Ροές).

Levinas, E. (1988). *Ολότητα και άπειρο. Δοκίμιο για την εξωτερικότητα*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, Εξάντας, Αθήνα 1988.

Μαγγίνη Γκ. (2006). «Προς μια ερμηνευτική της υγείας. Η ιατρική μεταξύ επιστήμης και θεραπευτικής πράξης στον Hans-Georg Gadamer», *Δευκαλίων* 24/2, 199-211.

Merleau-Ponty, M. (1991). *Προοίμιο στην «Φαινομενολογία της αντίληψης»*, μτφρ. Φώτης Καλλίας (Αθήνα: Έρασμος).

Nietzsche, Fr. (2001). *Η θέληση για δύναμη*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας (Θεσσαλονίκη: Νησίδες).

Πεφάνης Π. (2011-2012). «Η έννοια του νοσήματος ανάμεσα στο θεμελιωτισμό και το σχετικισμό. Τα νοσήματα ως πλοκές», *Νεύσις* 20.

Scheler, M. (1989). *Η θέση του ανθρώπου στον κόσμο*, μτφρ. Θοδωρής Λουπασάκης (Αθήνα: Ροές).

Σοπενάουερ, Α. (1996). *Επιλογή από το έργο του*, μτφρ. Νίκος Σκουτερόπουλος-Κλάους Μπέτσεν (Αθήνα: Στιγμή).

Schopenhauer, A. (2003). *Τα πάθη του κόσμου. Σκέψεις και χωρία*, μτφρ. Η. Π. Νικολούδης (Αθήνα: Printa).

Τσινόρεμα, Β. (2006). «Η βιοηθική και η σύγχρονη κριτική της πράξης. Η ηθική στην εποχή της βιοτεχνολογίας», *Δευκαλίων* 24/2 (2006), 213-50.

Valdrè, L. (1996). *Η γλώσσα της οδύνης*, μτφρ. Μαρία Πετροχειλου (Αθήνα: Τραυλός-Κωσταράκη).

Wittgenstein, L. (1977). *Φιλοσοφικές έρευνες, εισαγωγή-μτφρ.-σχόλια* Παύλος Χριστοδουλίδης (Αθήνα: Παπαζήσης).

Ξενόγλωσση

Assoun, P.-L. (2004). *Corps et symptôme. Leçons de psychanalyse* (Paris: Anthropos-Economica)

Besnier, J.-M. (2009). *Demain les posthumains. Le future a-t-il encore besoin de nous?* (Paris : Hachette).

Budd, M. (1989). *Wittgenstein's Philosophy of Psychology* (London: Routledge).

Changeux, J.-P. (1983). *L'homme neuronal* (Paris : Hachette).

Couloubaritsis, L. (2003/1992). *Aux origines de la philosophie européenne. De la pensée archaïque au néoplatonisme* (Bruxelles : De Boeck).

Couloubaritsis, L. (2005). *La proximité et la question de la souffrance humaine. En quête de nouveaux rapports de l'homme avec soi-même, les autres, les choses et le monde* (Bruxelles : Ousia).

Deschoux, M. (2000) *L'homme précaire* (Paris : L'Harmattan).

Engelhardt, D. von. (1980). *Die innere Verbindungen zwischen Philosophie und Medizin im 20. Jahrhundert* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft).

Gadamer, H.-G. (2003). *Schmerz. Einschätzungen aus medizinischer, philosophischer und therapeutischer Sicht* (Heidelberg: Universitätsverlag).

Gadamer, H.-G. (1993). *Über die Verborgenheit der Gesundheit. Aufsätze und Vorträge* (Frankfurt: Suhrkamp).

Ihde, D. (2002). *Bodies in Technology* (Minneapolis: University of Minnesota Press).

Jonas, H. (1966). *The Phenomenon of Life. Toward a Philosophical Biology* (New York: Northwestern University Press-Harper & Row).

Kamper, D.I (ed.) (1994). *Anthropologie nach dem Tod des Menschen. Vervollkommnung und Unverbesserlichkeit* (Frankfurt: Suhrkamp).

McDowell, J. (1998). «One Strand in the Private Language Argument», *Mind, Value and Reality* (Cambridge Mass.: Harvard University Press), 278-296.

Merleau-Ponty, M. (1964) *Le visible et l'invisible* (Paris: Gallimard).

Merleau-Ponty, M. (1988). «Philosophy and Non-Philosophy Since Hegel», στο: Hugh J. Silverman (ed.), *Philosophy and Non-Philosophy Since Merleau-Ponty* (London: Routledge), 9-83.

Missa, J.-P. (1993). *L'esprit-cerveau. La philosophie de l'esprit à la lumière des neurosciences* (Paris : Vrin).

Nancy, J.-L. (2000). *Corpus* (Paris: Metailié).

Nielsen, K. St. (2008). *The Evolution of the Private Language Argument* (Hampshire-Berlington: Ashgate).

Patočka, J. (1998). «Leçons sur la corporéité», *Papiers phénoménologiques* (Grenoble : Jérôme Millon). 53-129.

Richir, M. (1993). *Le corps. Essai sur l'intériorité* (Paris : Hatier).

Rogozinski, J. (2006). *Le moi et la chair*. Introduction à l'ego-analyse (Paris : Cerf).

Thomas, Ch. (2004). *Souffrir* (Paris : Payot et Rivages).

Svenaesus, Fr. (2000). *The Hermeneutics of Medicine and the Phenomenology of Health. Steps Towards a Philosophy of Medical Practice* (The Hague: Kluwer).

PRIVATE PAIN AND THE PAIN OF THE OTHER

SUMMARY

The aim of the paper is to demonstrate the philosophical significance of pain as a basic bodily sentiment for the understanding of the self and the other. Contemporary philosophy in its multiple currents (phenomenology, hermeneutics, analytic philosophy of language) tries to reconstitute, using various conceptual tools and interpretive methods, private pain and the “pain of the other” by opposing the dualistic and solipsistic tendencies of modern, of Cartesian origin, conception of bodily sentiments.

